

Cesta z amnézie?

Evropeizace a uznání romské minulosti a přítomnosti

Huib van Baar

přeložil Marek Jakoubek

The way out of amnesia? Europeanization and the recognition of the Roma's past and present

In the course of the last two decades, various Romani activist and advocacy groups have increasingly tried to get recognized adequately the Romani Holocaust in Europe. However, despite the growing visibility of Romani monuments, exhibitions, commemorations, films and various testimonies of Romani Holocaust survivors, European audiences are still largely ignorant of the Romani Holocaust, at times even resistant to its recognition. Partly as a result of the often ineffective attempts for Holocaust recognition at local and national levels, these Romani groups and associations have lately 'Europeanised' their activism and collaborated with partner and human rights organisations to 'scale up' their call for recognition. Simultaneously, European institutions, those of the European Union in particular, have recently tried to assimilate the call for the recognition of the Romani Holocaust into their policies toward the Roma and their politics of European integration. This article focuses on the ongoing debate on the sites of two former Nazi concentration camps for the Roma in the Czech Republic. Both sites are occupied by businesses. Though Romani activists want to remove them to build decent memorials for an adequate recognition of the Romani Holocaust, their attempts have so far been unsuccessful. Taking this Czech Romani example, this article considers whether the recent Europeanisation of Romani activism for Holocaust remembrance could effectively challenge mechanisms that tend to marginalize European Romani groups and their histories.

Keywords: europeanisation; Roma; memory; Holocaust remembrance; politics of integration; EU; Czech Republic.

Romové a evropská paměťová krajina

Lety u Písku a Hodonín u Kunštátu jsou dvě obce v České republice.¹ Od počátku devadesátých let dvacátého století se ve věpín v Letech a rekreační středisko v Hodoníně staly hmatatelnými symboly nedostatečného uznání romského holocaustu v České republice, potažmo v celé Evropě. Hodonín a Lety jsou opomenutými místy dvou nacistických koncentračních táborů na českém území, které sloužily k věznění a perzekuci Romů. Nacisté vyvražдили zhruba 6000 českých Romů, tj. 90% této romské populace. Jejich značná část byla deportována do Osvětimi a ostatních vyhlazovacích táborů právě přes tábory v Letech a Hodoníně (Pape 1997; Nečas 1999). Od sedmdesátých let dvacátého století je na místě tábora v Letech věpín, který byl v devadesátých letech téhož století zprivatizován a zmodernizován. Na místě bývalého tábora v Hodoníně se pak nalézá soukromé rekreační středisko, které se od roku 1989 stalo vyhledávanou rekreační destinací.

Již řadu let jsou obě místa bývalých koncentračních táborů předmětem diskuzí jak v rámci České republiky, tak ve vzrůstající míře i mimo ni. Představitelé českých i zahraničních romských skupin a jejich zastánci se dlouhodobě snaží odstranit jak věpín, tak i rekreační středisko a na daných místech vybudovat památníky jako výraz odpovědnosti a uznání romského holocaustu. I přes opakované pokusy nebyli dosud romští aktivisté v otázce odsunu obou staveb úspěšní.² Dilem z důvodu neúčinnosti dosavadních pokusů na lokální a státní úrovni romští aktivisté svou činnost „evropeizovali“, a aby dosáhli v případech Let a Hodonína, jakož i romského holocaustu obecně odvodňujícího uznání, začali spolupracovat s romskými organizacemi s mezinárodní působností. Instituce Evropské unie (EU) se následně českými případy zabývaly a pokusily se začlenit požadavek na uznání romského holocaustu do svých programů týkajících se Romů a do strategií evropské integrace.

Případ snahy českých Romů o uznání jejich minulosti a přítomnosti – třebaže do jisté míry mimořádný – není v evropských poměrech případem nijak ojedinělým (van Baar 2008). Navzdory tomu, že jsou častěji a více patrné romské pomníky, výstavy, vzpomínkové oslavy, filmy či svědectví osob, které romský holocaust přežily, je romský holocaust evropské veřejnosti obvykle neznámý, přičemž v některých případech jej tato dokonce odmítá vůbec uznat. Nedávný průzkum veřejného mínění v Německu ukázal,

¹ Slat' je překladem textu / this text is a translation of: Huub van Baar (2008): The way out of amnesia? Europeanization and the recognition of the Roma's past and present. *Third Text: Critical Perspectives on Contemporary Art and Culture*, 22 (3) (v tisku). Redakce děkuje autorovi a nakladatelství Routledge (Taylor & Francis Group) za laskavé svolení k publikaci tohoto českého překladu / the editor thanks to the author and the publisher of the English original, Routledge (Taylor & Francis Group), for their kind permission to publish the Czech translation of the paper (all rights to the article in print and online in English and in all other languages apart from Czech remain with Routledge).

² Autor nahláší řadu rozhovorů, včetně interview s Čestkem Rožičkou, předsedou *Výboru pro odkodování romského holocaustu* a Janou Horváthovou, Ilonou Láznickovou a Petrem Lhotkou z *Muzea romské kultury* v Brně. Stran příkladu o několika českých diskuzích o uvedených dvou bývalých koncentračních táborech viz též Albert (2006).

že 67% dotázaných nesouhlasí s vybudováním památníku romského holocaustu v Berlíně (Valeriu Nicolae cit. in van Baar 2004: 18). Obdobně je tomu v Rumunsku, kde je otevřená diskuse o deportacích a vraždách tisíc rumunských Romů v současnosti stále ještě nemožná. Stejně tak se v historiografii holocaustu nadále přehlíží existence tří koncentračních táborů ve válečné Itálii a zhruba pětadvaceti táborů, které sloužily především k perzekuci romských skupin ve Francii (Boursier 1999; Hubert 1999).

Na začátku devadesátých let dvacátého století vyslovila Kače Trumpener (1992) tezi, podle které představují Romové v nacistickém Západu „lid bez historie“. Tato autorka analyzovala romány a povídky devatenáctého a dvacátého století a ukázala, že Romové jsou v nich zobrazováni často stereotypně a také, že tyto dominantní umělecké a kulturní narace zbavují Romů jejich místa v historii Západu. Obdobně se můžeme ptát, představují-li Romové „lid bez historie“ v paměťové krajině Západu, a zejména pak v rámci *memoryscape*³ evropského holocaustu. Na požadavek na stavbu památníků na místech jako jsou Lety a Hodonín lze v daném kontextu nahlížet jako na vzdor romských aktivistů proti pokračujícímu vylučování Romů ze společnosti a historie. Tito aktivisté přitom užívají vzpomínku na perzekuci a likvidaci ke zpochybnění diskriminujících přístupů k Romům.

S využitím českého příkladu budu zkoumat, zda evropeizace romského aktivizmu v otázce památky holocaustu může účinně zpochybnit dané marginalizační mechanismy. Ke zvolenému tématu budu přistupovat prostřednictvím analýzy tří úrovní – a jejich svýčasných ploch – na nichž se česká diskuze o uznání romského holocaustu a jejích svýčasných ploch – začnu rozbořem způsobů, jakými se čeští romští aktivisté pokoušeli vepsat vzpomínku na romský holocaust do české *memoryscape*, aby tak rozvinuli romskou kulturu paměti a zpochybnili opomíjení historie a paměti romského holocaustu v dominantních českých diskurzích o nacistické genocidě. Poté se zaměřím na to, do jakého rámce byly pokusy romských aktivistů zasazeny ve veřejných a vládních diskuzích a jak byly na úrovni českého státu opakovaně vyřešňovány. Nakonec prozkoumám způsob, jakým se instituce EU – zčásti díky lobování a zasítování českých a zahraničních romských organizací na evropské úrovni – případu českých Romů ujaly. V závěrečné části pak poukážu na ambivalenci mezi soudobou evropeizací romského aktivizmu v otázce uznání romského holocaustu a způsobu, jakými se instituce EU v poslední době romským holocaustem zabývají.

³ V užívání konceptu *memoryscape* navazují na tematizaci ostraních neologismů se sufixem *-scape*, s nímž přišel Aijun Appadurai, který uvádí: „Tito termíny se společným sufixem *-scape* ... naznačují, že se nejedná o objektivně dané vztahy, které vyplynou ze všech stran a úhlů stejné, ale že jde spíše o významné perspektivistické výtvoř, ovlivněné historickou, jazykovou a politickou situovaností různých druhů aktérů“ (Appadurai 1996).

Lokální anestézie a vytěsnění romské paměti

Ve své studii věnované budování romské identity ve střední a východní Evropě zastává Will Guy názor, že díky „takřka stoprocentní nezaměstnanosti mezi Romy v postsocialistických společnostech“

je řada Romů nucena dennodenně potvzovat v očích místních obyvatel vlastní negativní stereotyp coby práce se šitími žebrařských zlodějů, přičemž i když jednají zcela odlišně od tohoto stereotypu, jsou danou etiketou přesto oceňováni. Pokusy centrálních vlád o boj s tímto hanlivým etiketizačním procesem prostřednictvím důkladné vypracovaných osnov multikulturní výchovy jsou přitom čím dále těžší (Guy 2001a: 23).

Toto spojení mezi stereotypním obrazem a vládními programy je zvláště významné – dokonce ještě radikálnější způsobem než jak naznačuje Guy – podiváme-li se na vztah mezi oficiálním českým diskurzem o Romech na straně jedné a na způsob, jakým bylo po roce 1989 nakládáno s místy bývalých koncentračních táborů v Letech a Hodoníně na straně druhé. Zatímco mnohé programy vytvořené českými vládami po roce 1989 a týkající se Romů byly zarámovány v termínech multikulturalismu a „integrace s uchováním identity“ a byly stavěny do kontrastu vůči snahám komunistického režimu o asimilaci českých romských populací, byla místa bývalých táborů doslova asimilována rychle se industrializujícím českým postkomunistickým venkovem. Ano, tato místa byla plně integrována do české tržní ekonomiky. Vepřín a rekreační středisko, které se v současnosti nacházejí v daných lokalitách, obě místa romskou paměť „pohltily“. Vepřín v Letech přitom zabírá nejen samotné místo, kde se nacházel nacistický koncentrační tábor, ale také celé okolí, neboť jeho rozloha je zhruba pětkrát větší než byla rozloha bývalého tábora.⁴ Navíc zápach, který farma obvykle produkuje, proniká širokým okolím, a to včetně místa, kde byl vybudován romský památník.⁵ Farma patří do vlastnictví mezinárodní společnosti AGPI, která v České republice vlastní dvacet dobře vybavených vepřínů a je jedním z obchodně nejúspěšnějších prodejců vepřového a drůbežního masa, vajec, průmyslových hnojiv a pesticidů v zemi.⁶

Rekreační středisko Žalov v Hodoníně sestává ze zhruba dvaceti chatek, restaurace, hřiště, plaveckého bazénu a jedné původní stavby z dob tábora, která je užívána jako skladiště. Webová stránka jedné z českých firem poskytujících zájezdy a ubytování doporučuje středisko v Žalově rekreačním a jako místo pro dětské tábory a uvádí celkovou kapacitu 70 lůžek v zimě a 100 v letním období⁷ – tedy mnohem méně než

⁴ Muzeum romské kultury v Brně provedlo topografický výzkum dané lokality na základě analýzy historických fotografií poskytnutých Vojenským topografickým ústavem v Dobrušce.

⁵ Aby se vyhnul stížnostem na nechtuný zápach, vypíná majitel farmy ve dnech, kdy se koná každoroční romská vzpomínková akce, ve vepříně klimatizaci (Balážová 2005).

⁶ Viz <http://www.agpi.cz> a <http://tr.masterseek.com/id/56862/AGPI-as.htm> [Naposledy navštíveno 8.3.2008].

⁷ Kapacita: 70 lůžek v zimě, 100 lůžek v létě, viz <http://knihovna.adam.cz/cesty99/ubytovny/ubyt1.htm> též viz stránky samotné obce Žalov <http://www.zalov.com> [Naposledy navštíveno 8.3.2008].

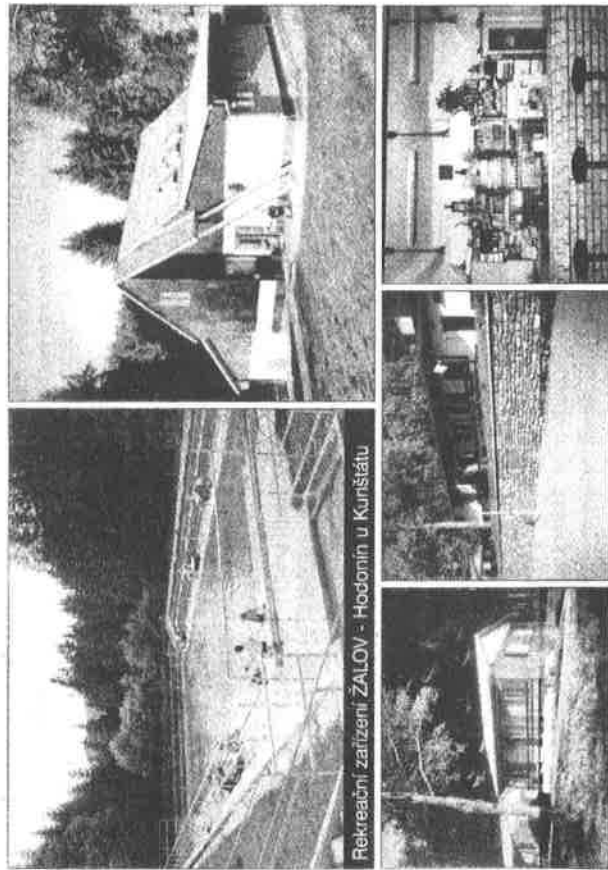
1200 „lůžek“, která tábor poskytoval během války a jejichž vysoký počet způsobil uvězněným Romům závažné zdravotní potíže (Nečas 1999: 97-151). Jiná webová turistická stránka vypracovaná v šesti jazycích nabízí možnost elektronické rezervace míst v Žalovském středisku, které popisuje následovně:

Na východním okraji Vysočiny nedaleko Bystřice pod Pernštejnem vám na slunném místě obklopeném lesy naše rekreační zařízení nabízí skvělé podmínky pro rodinnou rekreaci, víkendové i dlouhodobé pobyty, školy v přírodě nebo školení či kurzy. ... Plná penze s domácí kuchyní dodá energii na sportování v našem areálu např. hřiště na volejbal či malou kopanou, stolní tenis. V létě osvěží solární vyhřívaný bazén s brouzdalištěm pro děti. V zimě lyžařský vleč POMA dlouhý 500m a vzdálený od nás 1,5 km. V okolí výborné podmínky pro běžecské lyžování.⁸

Kromě pohledů rekreačního střediska prodávají majitelé Žalova také řezivo. Bolestně křiklavým příkladem, jak bylo dané místo zkomercionalizováno, je způsob, jakým majitelé „ozdobili“ zbývající táborovou budovu. Na vnější zdi budovy visí poutač na vlastní obchod řezivem a také reklamy několika mezinárodně známých značek jako např. cigaret Marlboro či zmrzliny Algida. Majitel navíc nedávno sdělil, že má v úmyslu zbývajících táborovou budovu zbourat. Dilem také kvůli protestům Muzea romské kultury k tomu však patrně nedojde. Zachování této budovy je přitom důležité i s ohledem na poválečnou historii tábora. Po válce sloužil tábor nejprve jako shromaždiště Němců, kteří měli být v souladu s Benešovými dekrety vydáni do Německa, poté byl v padesátých letech dvacátého století změněn na tábor nucených prací pro české politické vězně a naposledy se z něj na konci komunistické éry stal dětský tábor (ČTK 2005g).

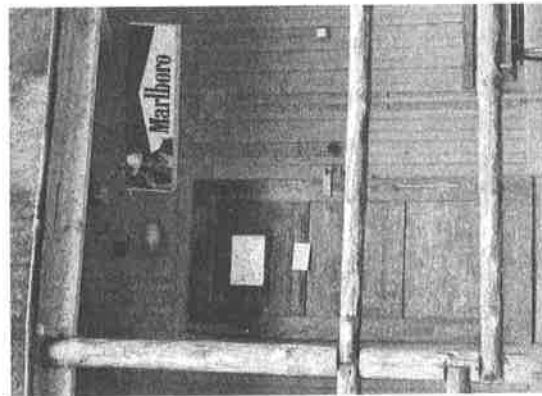
Jedním z nejočividnějších důsledků porevoluční tendence k eliminaci romské paměti je, že pokračuje trend jejího vytěsňování: zdá se, že na místě bývalých romských koncentračních táborů není pro romskou paměť „místo“. Vstup volného trhu do České republiky učinil Romy namnoze „neužitečnými“ a posílil stereotyp Romů, coby „neproduktivních“ občanů. V té samé době čelili Romové také značným potížím při snaze o nalezení místa v české *memoryscape*, které by přispělo k lepšímu pochopení jejich současných socioekonomických potíží a jejich historických příčin. I přes to došlo v devadesátých letech dvacátého století k ustavení romské paměťové kultury, která je ovšem vytěsněna na okraj české společnosti. Muzeum romské kultury se například nachází v oblasti, kterou Češi obvykle považují za brněnské romské ghetto. Několik málo památníků věnovaných romskému holocaustu se nachází na okrajích hřbitovů a v blízkosti míst bývalých koncentračních táborů.

⁸ Viz http://www.abc-hotel.cz/cz/katalog_det-new.php?KID=265&pFce=d [Naposledy navštíveno 8.3.2008].

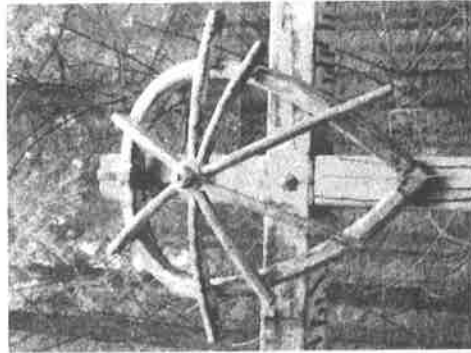
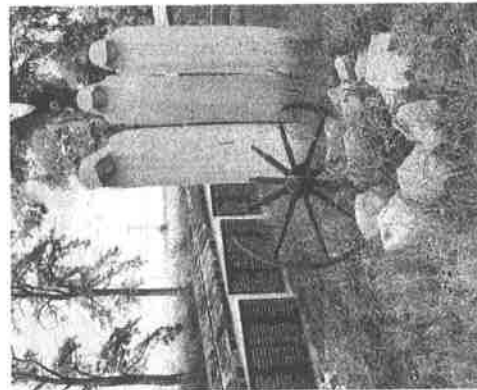

Obrázek č. 1: Pohled s rekreačním zařízením Žalov stojícím na místě bývalého nacistického romského koncentračního tábora v Hodoníně

I přes své vytěsnění se vizuální jazyk užité tímto pomníky snaží zpochybnit umlčující logiku soudobého českého nacionalizmu a rasizmu. Jak památník na hrbitově u Let, tak i v Hodoníně vytvořili romští umělci a oba obsahují jednoznačný odkaz k symbolice mezinárodního romského hnutí. V památníku u Let je zakomponováno zlomené kolo a v pomníku hodonínském zase nalezneme kolo ve formě koňského chomoutu umístěné na vrchole kříže. Kolo od vozu přitom mezinárodní romské organizace zvolily za symbol, který má celosvětově sjednotit jednotlivé romské skupiny prostřednictvím odkazu k jejich údajné společné historii kočování, migrací a socioekonomického a kulturního vytěsnění.

Obrázky č. 2 a 3: Reklamy na žvýjící táborové budově v Hodoníně (foto: Huub van Baar 2003)

Obrázky č. 4 a 5: V romských památnících na hrbitověch v Miloněch u Let (vlevo) a Hodoníně (vpravo) jsou zakomponovány symbolické odkazy k „romskému národu“ (Foto: Huub van Baar 2003)

„Stavíme pomníky těm, kteří něčeho dosáhli“

Zatímco symboly mezinárodního romského hnutí jsou v lokálních českých romských pomnicích pečlivě integrovány, lze pomníky v české státní paměťové krajině vystopovat jen velice těžko. Silniční značky, které ukazují na jejich umístění, jsou nenápadné a užívají pochybný jazyk. Ukazatel památníku v Hodoníně je zrezivělý a je mnohem menší než ukazatele rekreačního střediska Žalov. Text na tabuli zní „památník obětí cikánského tábora“. Toto označení přitom opakuje oficiální nacistické pojmenování romského koncentračního tábora jako „cikánského tábora“ a používá termín „cikánský“, který se stal ve vztahu k Romům ve většině státní střední a východní Evropy politicky nekorektním.

Obrázky č. 6 a 7: Ukazatele k místům bývalých „cikánských táborů“ v Hodoníně (vlevo) a v Letech (vpravo)
(Foto: Huub van Baar 2003)

Ukazatel v Letech užívá dokonce zcela deetnizovaný jazyk, kdy odkazuje pouze k „památníku Lety“. Navíc pak ukazuje jen k „oficiálnímu“ památníku vybudovanému českou vládou v roce 1995 a o romském pomníku na hřbitově u Let mlčí. Budeme-li jako efektivní nástroj k prostorovému zaznamenávání historie a paměti chápat nejen budování památníků, ale i odpovídající ukazatele a informační tabule, ukáže se, že v případě Let a Hodonína byla romská paměť z české *memoryscape* víceméně vyčísněna.

Analýza porevoluční veřejné a vládní diskuze o romské paměti ukazuje další způsoby, jimiž je tato kontinuitně vyčísňována. Diskuze o odstranění vepřina v případě Let a rekreačního střediska v případě Hodonína vyvolávaly velice často vlnu protiromských nálad a dokonce i popírání holocaustu vůbec. Na konci devadesátých let například představitel extrémně pravicového Sdružení pro republiku – Republikánské strany Československa (SPR-RSC) prohlásil, že vybudování památníků Romům bude „jednoduše urážkou pro všechny bílé občany státu“ (Josef Krejča cit. in Fawn 2001: 1201). Toto prohlášení bylo součástí volební kampaně SPR-RSC, která se stavěla k Romům a k iniciativám zaměřeným na zlepšení jejich socioekonomické situace extrémně pohrdavě. Po celé zemi tak například Republikáni nechali na obří billboardy umístit plakáty s nápisem „Republikáni odmítají zvýhodňování cikánů“ (viz Raichová 2001: 260).

Nejvýznamnějším prvkem české diskuze o romské historii a paměti je ovšem skutečnost, že jejich znevažování nebylo omezeno pouze na extrémní politického spektra, ale je přítomno i ve středu české politické arény. Rada politických stran, stejně jako následní čeští prezidenti a ministři předšedové, mobilizovala (především pak v celostátních volbách) romskou paměť pro ne-romské účely. V roce 2005 se pak dokonce český prezident Václav Klaus otevřeně připojil k těm, kdo vznášeli otázku, zda byly Lety a Hodonín skutečně koncentrační tábory. Klaus tehdy prohlásil:

Myslím, že ten věcný problém je opravdu poněkud složitější, než jak je trivializován. Ukazuje se, že to s tím táborem [Lety u Písku] je složitější. Že to byl původně pracovní tábor pro ty, kteří odmítali pracovat. Zde-ka ne jen romský. Není to opravdu koncentrační tábor v tom slova smyslu, jak každý z nás podvědomě rozumí slovu koncentrační tábor a vidí Osvětim, Buchenwald a tyto věci. Samozřejmě se tam odehrála celá řada tragických věcí. Rozumím-li ale tomu, tak oběti toho tábora byly primárně spojené s epidemií skvrnitého tyfu, a nikoli s tím, co bývá tradičně chápáno jako obět' koncentračního tábora. Aspoň v tom, co se každé dítě učí ve škole (Václav Klaus cit. in Kolář 2005; viz též ČTK 2005c).

S výhledem na volby roku 2006 zpolitizoval český premiér Jiří Paroubek romskou otázku ještě více. Jeho Česká strana sociálně demokratická (ČSSD) již tradičně soupeřila s Klausovou občanskou demokratickou stranou (ODS). Na rozdíl od Klause Paroubek opakovaně prohlásil, že je ochoten o odstranění vepřina jednat (ČTK 2005b; 2005d). Před volbami pak dokonce hodlal „dáný problém vyřešit“ a to odkoupením vepřina od jeho vlastníka a jeho následnou likvidaci (ČTK 2005h; 2006c). Navzdory řadě kroků, které byly Romům nakloněny (ČTK 2005f), Paroubek platnost svých dřívějších výroků

neustále oslaboval a splnění svého slibu neustále odkládal, až jej nakonec úplně zrušil (ČTK 2005e).

Prohlášení prezidenta a premiéra o Letech odhalila diskriminující mechanismy, které jsou české diskuzi o romské paměti vlastní. Jejich prohlášení pak umožnila radikálnější, jakož i mainstreamovým politickým stranám danou diskuzi radikalizovat. V roce 2006 zorganizovala extrémně pravicová Národní strana (NS) agresivní volební kampaně zaměřenou přímo proti romskému požadavku na odpovídající uznání.⁹ Členové Národní strany odhalili v Letech „proti-památník“, který tábor označoval jako „tábor „pracovní“, nikoli „koncentrační“. Ačkoli pomník byl – částečně díky okamžitým protestům ze strany Romů – brzy po bouřlivé instalaci odstraněn, stala se diskuze o romské paměti v českých médiích na pár týdnů všudypřítomnou. Předsedkyně Národní strany Petra Edelmanová prohlásila, že romské oběti se nepodílely na českém osvobozeneckém boji; řekla: „Do tábora byli deportováni, protože nechtěli pracovat.“ (ČTK 2006a). Českému tisku sdělila, že nacisté v táboře internovali „také asociální živý“ (ČTK 2006b). Toto tvrzení je přitom velice problematické, neboť nacistická kategorizace Romů jako „asociální“ byla jedním z prvních nástrojů jejich perzekuce. Edelmanová pak dodala, že Romové si za svou smrt mohli sami, protože nedodržovali hygienická pravidla.¹⁰ Prohlásila, že „není-li někdo zvyklý dodržovat hygienická pravidla a roznaší infekční nemoc, je to on či ona, kdo je víceméně vinen“ (ČTK 2006a). Řeč pak zakončila tvrzením, podle kterého „si takoví lidé pomníky nezaslouží; my stavíme pomníky těm, kteří něčeho dosáhli“ (ČTK 2006b).

V prohlášeních Edelmanové jsou nacistické kategorie „asociální“, „osob štítících se práce“, „nezpůsobivých“ a „méněcenných“, stejně jako nacistická typologie táborů „pracovních“, „cikánských“ a „koncentračních“, používány k záměně příčin a následků v otázce nacistické perzekuce Romů a spuštění procesu obviňování obětí. Jakékoli přebírání nacistické terminologické distinkce mezi „pracovními tábory“, „cikánskými tábory“, „tranzitními tábory“, „koncentračními tábory“ a „vyhlazovacími tábory“ přitom opomíjí, že nucená práce byla integrální součástí nacistické strategie „poárníštění“ rozsáhlých částí evropské populace, jakož i skutečnost, že nucená práce se postupně stala základní součástí nacistické vyhlazovací politiky (Rose a Weiss 1993; Zimmermann, 1996; Lewy, 2000; Aly a Heim 2003).

Projevy protiromských nálad v české společnosti nelze přitom izolovat od širšího evropského kontextu. Prohlášení Klaus, Patoubka a Edelmanové o Letech následovaly po snaze českých Romů a jejich zastánců o „evropeizaci“ jejich aktivit a jejich úsilí o získání pozornosti evropských institucí, zejména pak institucí EU pro jejich případ. Díky intenzivnímu lobování a zasilí ovávání vyzval v roce 2005 Evropský parlament (EP) instituce a členské státy Evropské unie, aby uznaly romský holocaust a „podnikly

všechny kroky nezbytné k tomu, aby byl z místa dřívějšího koncentračního tábora v Letech u Písku odstraněn vepřín a aby zde byl vystaven vhodný památník“ (EP 2005b: §G).

Po přijetí této rezoluce Evropským parlamentem prezident Klaus tuto výzvu okamžitě odsoudil jako vměšování do záležitostí České republiky. Prohlásil, že to bude Česká republika, nikoli EU, kdo rozhodne, co se s vepřínem u Let stane (ČTK 2005a). Miroslav Ransdorf, český poslanec v Evropském parlamentu, prohlásil, že „na daném místě nikdy žádný skutečný koncentrační tábor nebyl“ (ČTK 2005a). Prohlášení Klaus a Ransdorfa následně v České republice vedla k sérii pokračujících diskuzí o romské paměti.¹¹

Pokusy politických analytiků a vědců vysvětlit vztah mezi romskými zájmy a českým nacionalizmem a rasizmem zaměřeným proti Romům se často soustředily na události, k nimž došlo v České republice, na českou historii a tlak EU na české vlády. Zatímco takové analýzy mohou poskytnout lepší porozumění soudobé situaci, mohou současně vést také k rozpornému dojmu, že Češi jsou romofobní a EU je představitelům liberálních a humanistických ideálů. V této perspektivě je EU prezentována jako politický aktér, který by mohl morálně a logisticky zajistit cestu ven z romské amnézie, jakož i z řady dalších „národních“ amnézií střední a východní Evropy. Namísto srovnávání zájmů České republiky a EU a vynášení úrovně EU nad úroveň českou či lokální je ovšem spíše zapotřebí rozšířit rozsah analýzy k širšímu kontextu pokračující „evropeizace“ romské reprezentace, diskuzi o evropské integraci a soudobým snahám EU o znovupromyšlení jejich vlastních „ustavujících naráček“ o studené válce.

Politika evropské integrace a mobilizace vzpomínek na holocaust

V poválečné západní Evropě představovaly antinacismus a antikomunismus klíčové diskurzivní a strategické rámce pro cestu Evropského společenství za mírem a stabilitou. Ve střední a východní Evropě přispíval antifašistický diskurz výraznou měrou k tvorbě protizápadních a protikapitalistických postojů¹². Paměťové krajiny holocaustu

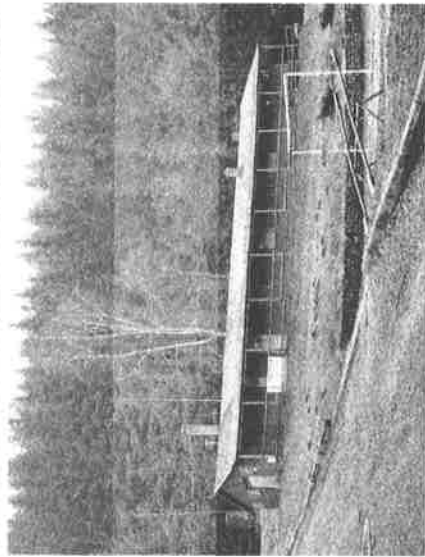
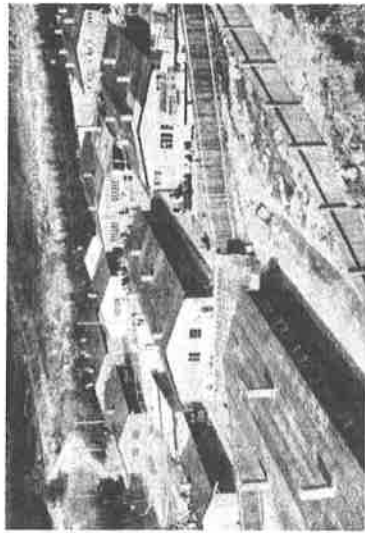
¹¹ Když český premiér Mirek Topolánek prohlásil, že vláda podpoříte výbudování nového romského památníku blízko vepřína u Let, ovšem nechodla vepřín zrušit, byla tato informace 11.4.2007 na webové stránce PigProgress.net, webovém portálu věnovaném „světové produkci prasat“ (viz <http://www.pigprogress.net> [Naposledy navštíveno 15.4.2007]), považována za nejdůležitější informaci. Trebaže Džánala Stehliková, ministryně vlády České republiky pro oblast lidských práv a národnostních menšin, prohlásila, že česká vláda musí vepřín u Let odkoupit a zlikvidovat (ČTK 2007a), k žádným závaznějším pokusům o realizaci toho plánu nedošlo.

¹² Ačkoli měl západoevropský protinacistický a střední a východoevropský protifašistický diskurz mnoho společného, byly v době studené války užívány k mobilizaci jednoho proti druhému (Košar 2000). Tato polarizace může být dobře ilustrována způsobem, jakým českoslovenští komunisté vyzdávali masakr Lidic z roku 1942 k protizápadní propagandě a strachu, jak nepřímo bagatelizovat poválečné vyhnání Němců z Československa (tzv. „dvoyký odsun“), coby přímý důsledek druhé světové války (viz Mánes 1972; Sayer 1998).

⁹ K něčemu podobnému pak došlo i v květnu 2004, viz ČTK (2007c).

¹⁰ Toto tvrzení je podobné názoru prezidenta Klaus o tom, že „oběti toho tábora byly primárně spojené s epidemii skvrnitého tyfu“ (cit. in Kolář 2005). Klaus podle všeho zapomněl, že do debaty o vepříně v Letech dosti počehybným způsobem sám přispěl. V roce 2007 pak poznamenal: „ždá se mi nešťastné, pokud se by toto téma [Lety] mělo změnit na boj o romskou otázku (sic)“ citováno podle (ČTK 2007b).

byly násilně sovětizovány a poznamenány rétorikou profašistického a komunistického utrpení. V naprosté většině socialistických válečných památníků byla reprezentace válečné historie Židů a Romů zlehčována a záměrně ignorována. Převaha pomníků oslavovala dectizovaný „komunistický“ odpor a vojáky Rudé armády, kteří porazili „fašistickou tyranii“ a socialistickým státům přinesli konečně mír a stabilitu. V důsledku uvedených procesů byl komunismus chápán jako jediná skutečná síla, která přivedla pád nacistu, a jako jediný zdroj poválečného míru. Současně komunisté usilovali o zpodobení fašizmu jako něčeho, co bylo v kapitalistickém světovém řádu západu vždy latentně přítomno, a to nejen po dobu druhé světové války, ale i po ní.

Obrázky č. 8 a 9: „Zigeunerlager“ („Cikánský tábor“) v Hodoníně v roce 1942 (blevo, foto: Muzeum romské kultury, Brno) a poslední existující budova (vpravo, foto: Huub van Baar, 2003) používaná v rámci rekrutačního střediska Žalov jako skladětiště

Československá socialistická republika (1948-1989) v tomto ohledu nepředstavovala výjimku. Po válce byl osud zavražděných, jakož i zachráněných Židů a Romů ignorován. Většinou prezentace romského holocaustu pak byla tabu. Místa divějších „cikánských táborů“ v Letech a Hodoníně byla zcela přehlížena. Řada násilných a segregáčnických praktik spojených s nacistickou perzekucí Romů, jako například násilné sterilizace a usazování, stejně jako vylučování ze standardního vzdělávacího systému, byly postupně v souladu s nově se rozvíjející socialistickou ideologií rehabilitovány a sloužily k oslabení „protirevolučních sil“, jakož i změně „primárního cikánského způsobu života s jeho špatnými návyky“ na produktivní pracovní sílu (Úřad předsednictva vlády 1959: 28, cit. z Guy 2001b: 290).

Když ovšem Evropské společenství dosáhlo na konci osmdesátých let dvacátého století relativní stability a komunizmus padl, nemohl jako ustávající transnacionální narativ evropské integrace sloužit ani střední- a východoevropský symbolizmus anti-fašizmu, ani západoevropský symbolizmus antikomunizmu. Zakládající „mýty“ a narativy jsou stále potřebné, aby podpořily, posílily a udržely projekt evropské integrace (Probst 2003). Vzhledem k tomu, že tyto narativy mají při uvážení jednoty a stability rozrůstající se EU klíčovou funkci, je nutné, aby jejich symbolický rámec zahrnul i publikum, historii a paměť střední a východní Evropy. Jak říká Dan Dinger:

Připomínka holocaustu se postupně stává jádrem sjednocující se evropské paměti, čímž poskytuje ustávající se sjednocené Evropě nezbytný symbolický základ (...) Připomínka holocaustu (...) není jen zdrojem symbolické legitimity, ale také zdrojem politických aktivit a hodnot, jako je odmítnutí rasizmu, antisemitizmu a xenofobie (Dinet 2000 cit. z Probst 2003: 53).

Zvláštní případ toho, jak se může vzpomínka na holocaust stát zdrojem politické akce, se nedávno ukázal na přístupu EU ke kultuře a kulturní politice. V uplynulém desetiletí jsme byli v otázce přístupu EU k záležitostem spojeným s kulturou svědky postupného posunu od konceptualizace kultury primárně v symbolických termínech k její tematizaci v termínech vládních (Barnett 2001). Tento vládní přístup je založen na „vířt, že způsob života mohou být realizovány prostřednictvím vlády přidělovaných uměleckých a kulturních prostředků“ (Bennett 2000: 1420). Kulturní praktiky jsou považovány za nástroj k dosažení specifických účelů a cílů, jako je například evropská integrace či posílení globální konkurenceschopnosti EU. Instituce EU se pokoušejí mobilizovat a využít rozmanité kulturní praktiky a programy především k tomu, aby podpořily proměnu jednotlivců v aktivně participující „evropské občany“. Mobilizace kultury v rámci EU znamená podporu a šíření takových praktik, které posilují efektivní integraci (část) evropské populace včetně evropských menšin.¹³

¹³ V intencích Foucaultovských studií bychom mohli tuto kulturní mobilizaci v EU popsat jako „governmentalizaci“ (viz Barnett, 2001).

Obdobný trend můžeme přitom zaznamenat i v kontextu vzpomínkových praktik a památky holocaustu. Rezoluce Evropského parlamentu o Romech v EU z roku 2005, která vyzývá k odstranění veptřina v Letech, odkazuje k další nedávné rezoluci Evropského parlamentu:

[Evropský parlament] vzdává hold všem obětem fašismu a věří, že trvalý mír v Evropě musí být založen na připomenutí toho, co se odehrálo v historii Evropy; odmítá a odsuzuje revizionistické tendence a popírání holocaustu jako ostudné a odporující historickým skutečnostem ... [Evropský parlament] naléhavě vyzývá [Evropskou] Radu a [Evropskou] Komisi, stejně jako různé úrovně místních, regionálních a celostátních orgánů členských států, aby sladily svá opatření pro boj proti ... útokům na menšinové skupiny, včetně Romů ... v členských státech, a aby tak zajistily dodržování zásad tolerance a nediskriminace a *podporily spolupráci, hospodářskou a politickou integraci* (EP 2005a: §1, §3, zvyraznění dodáno).

Rezoluce spojuje památku holocaustu s podporou sociální, ekonomické a politické integrace Romů v EU. Jinými slovy, Evropská unie mobilizuje vzpomínku na holocaust, aby dosáhla svého cíle – evropské integrace. Evropská unie považuje paměť, osvětu v otázce holocaustu a podporu dialogu mezi různými skupinami za podstatný nástroj při snaze učinit „netoleranci, diskriminaci a rasismus minulostí“. Evropská unie též podporuje své členy, aby zavedli „Evropský den památky obětem holocaustu“, přičemž se snaží využít pamětní instituce holocaustu, jako například muzeum v Osvětimi, k posílení osvěty v otázkách holocaustu a učinit tuto osvětu a výchovu k „evropskému občanství“ standardní součástí školních osnov v celé Unii. Prostředky podporující udržování vzpomínek, osvětu a mezikulturní dialog, které jsou společně uvedeny v rezoluci Evropského parlamentu, je třeba zavést do školních osnov, muzeí, kulturních institucí, vzpomínkových oslav apod. Vzpomínkové praktiky jsou zde chápány jako „prostředky ke změně jednání jednotlivců a skupin osob a jejich prostřednictvím jako nástroj k potýkání se s diskriminací a sociálním vyloučením“ (Barnett 2001: 419-20).

Důvod, proč se mobilizace Evropské unie v otázkách paměti holocaustu za účelem integrace dotýká také Romů, je úzce spojen s další, ještě rozšířenější a obecnější tendencí k evropeizaci romské reprezentace. Od devadesátých let dvacátého století probíhá díky aktivitám institucí Evropské unie, romských skupin a sdružení, vládních i nevládních organizací, vědců a nejrůznějších médií proces vzrůstající etimizace Romů a jejich prezentace jako homogenní evropské menšiny (Guy 2001a; Guglielmo a Waters 2005). Evropské instituce označily Romy za evropskou, či dokonce „skutečnou evropskou“ menšinu (COE 1993; EC 1996). Evropský parlament například nedávno vyzval k jejich uznání za „evropskou menšinu“ a k jejich integraci do „Evropy“ (EP 2005b). Evropské instituce začaly hovořit o Romech v termínech evropské integrace především díky jednání o vstupu země střední a východní Evropy do Evropské unie. Tyto instituce a zejména pak Evropská unie postupně vytvořily strategii zaměřené na Romy a výrazně

podporovaly vlády země střední a východní Evropy, aby udělaly to samé na státní a sub-státní úrovni, a to nejčastěji jako předběžnou podmínku přijetí do EU. Pozornost věnovaná Romům jako evropské menšině a jako součástí politiky evropské integrace vynesla do popředí mnohem zřetelněji také vztah Romů k evropské historii a zejména pak k holocaustu. Romští aktivisté a skupiny jejich zastánců využily tento impuls k prosazení přiměřenějšího uznání romské situace v přítomnosti a minulosti Evropy. Z různých důvodů je však otázkou, zda současný souběh evropeizace romské reprezentace a šíření připomínek romského holocaustu pro účely evropské integrace mohou opravdu zpochybnit obecně rozšířené přehlížení romské historie a paměti v Evropě.

Prostor pro připomínku?

Evropeizace romské reprezentace nepopíratelně vedla ke zvýšení pozornosti věnované nelehkým a často i zhoršujícím se podmínkám, v nichž značná část Romů v Evropě žije. V daném ohledu je spojování romské minulosti a přítomnosti v soudobých diskurzích, politice a praktických Evropské unie vítaným příspěvkem do boje romských aktivistů a zastánců Romů o prosazení přiměřenějšího uznání romského holocaustu. Přístup Evropské unie k romským skupinám po celém kontinentu a zejména pak ve střední a východní Evropě se vyvíjel souběžně s procesem ustavování reprezentace Romů jako homogenní evropské menšiny, díky němuž bylo k Romům možné přistupovat jako ke specifické skupině, která měla být integrována do evropských společností. Na jedné straně umožnila evropeizace romské reprezentace romským skupinám a jejich zastáncům přímět evropská fóra – jako například instituce Evropské unie – zabývat se neutěšenou situací Romů na celém kontinentu a to včetně přehlížení jejich situace v historii Evropy, jakož i v historických jednotlivých státech. Nové členské státy Evropské unie musely dávat bedlivý pozor na to, jaké kroky učiní, jelikož dnes jsou – díky procesu evropeizace – romští aktivisté, mezinárodní lobbistické skupiny, ochránci lidských práv a evropské instituce ostražití a vnímají k nejrůznějším druhům porušování práv Romů.

Na straně druhé však konstrukce Romů jako homogenní evropské etnické menšiny účelí rozsáhlému vyloučení přináší také riziko podpory stereotypního obrazu Romů jako neintegrované skupiny či dokonce skupiny, která se pokusím o integraci do majoritní společnosti aktivně brání. Zaměřit se na Romy jako homogenní evropskou menšinu a na nutnost integrace této menšinové populace do majoritních evropských společností znamená přehlížet ty Romy, kteří jsou již „integrováni“. Ještě důležitější však je, že takový přístup ignoruje komplexní mechanismy, které historicky vedly k vyloučení řady Romů. Tato hrozba je přitom o to závažnější, že obraz Romů jako marginalizovaných asociálních outsiderů, kteří jsou sami zodpovědní za situaci, v níž se nacházejí, je stále ještě jejich nejobvyklejším stereotypem. Podpora „panevropského problému romské integrace“ může být, jak nám ukázaly příspěvky rozmanitých politických aktérů do diskuze o romské paměti v České republice, kontraproduktivní a zneužitelná. Obecněji řečeno, tento závažný efekt se pojí s každou politikou romské identity, která si není uvědoměna rizika vědoma:

Romští aktivisté mohou úspěšně najít své posluchače, pokud se zapojí do politiky identity a prosadí romskou identitu jako hlavní bod svých politických aktivit. Tím, že tak učiní, však podstupují riziko reifikace, politizace a možná dokonce i zintenzivnění hranic mezi menšinovými a většími identitami. Zjednodušujícímu zpodobení Romů, coby jednotné a snadno identifikovatelné skupiny se shodnými charakteristikami (jako je ekonomická marginalita, společná kultura, společný původ, jednotná etnická identita a další) nejen že chybí síla k mobilizaci lidí v rámci jednotného hnutí, ale srbává i v otázce překonání mocného negativního hodnocení romské identity, které je ve společnosti obecně přítomno (Vermeetsch 2005: 454).

V tomto ohledu může být evropská strategie šíření připomínek romského holocaustu zvlášť nebezpečná, protože její mobilizace za účelem integrace může současně značovat, že Romové žili „vždy“ v izolaci, a že jejich dalekosáhlá socioekonomická a kulturní segregace v období nacistismu nebyla důsledkem jejich pronásledování, ale jeho příčinou. V takovém případě by se například mohlo zdát, že jejich segregace nebyla způsobena socioekonomickými a kulturními mechanismy vylučování, ale že se jedná o jednu z jejich skupinovou charakteristik. Jinak řečeno, mobilizace paměti romského holocaustu může být nebezpečná, protože „temporalizuje“ či dokonce „univerzalizuje“ stereotypní obraz Romů jako skupiny vzdorující integraci. Pokud se pozornosti věnované romskému holocaustu nepodaří identifikovat ony mnohostranné procesy, jejichž prostřednictvím byli Romové nejprve stigmatizováni jako „práce se štíci“, asociální, nezpůsobilí a podradní a posléze určeni k izolaci, deportaci a vyhlazení, zůstaneme slepí k okolnostem, za kterých k této marginalizaci došlo. Neadekvátní analýza vylučovacích praktik, které vedly ke genocidě, by též měla dalekosáhlé následky pro možnost řešit současné formy exkluze. Ano, každá jednostranná pozornost věnovaná „konečnému řešení“ nacistického zacházení s Romy ve formě zaměření se na koncentrační tábory zahrnuje riziko, že procesy homogenizace a vyloučení, vlastní současnému přístupu Evropské unie, budou přehlíženy.

Romské skupiny a jejich zastánci proto musí být velice pozorní a kritičtí k tomu, jak evropeizují své aktivity a jak instituce Evropské unie přijímají a chápou jejich zastíťování a lobbování. Dané otázky jsou přitom relevantní i pro český případ. Odstranění vepřina a rekreačního střediska a vybudování památníků Romům nepomohou, nebudou-li současné řešení také mechanismy jejich vylučování a marginalizace. Od devadesátých let dvacátého století až do současnosti probíhávala řada politických aktérů, že spíše než nákladné odstranění vepřina v Letech a rekreačního střediska u Hodonína a následné vybudování památníků jsou mnohem více zapotřebí projekty zaměřené na vzdělávání, bydlení a zaměstnanost Romů. Jedním z hlavních cílů této studie bylo doložit vzájemné propojení forem vytěšňování Romů jak v socioekonomickém, tak i v paměťovém kontextu. Z uvedeného důvodu nepovede žádné jednostranné budování nebo řešení k uspokojivým výsledkům. Existuje riziko, že Lety a Hodonín zůstanou izolovanými místy poměrně malých nacistických koncentračních táborů. Měly by se však stát mocnými symboly minulých a současných mechanismů marginalizace Romů

v celé Evropě, jakož i silnými nástroji v rukou Romů, kteří budou jejich prostřednictvím na tyto mechanismy poukazovat a kritizovat je.

Literatura

- ALBERT, G. (2006): Czech Romophobia: Notes from the last decade, *Roma Rights: Quarterly Journal of the European Roma Rights Centre*, (2/3): 45–48
- ALY, G. / HEIM, S. (2003 [1991]): *Architects of annihilation: Auschwitz and the logic of destruction*. London: Phoenix
- APPADURAI, A. (1996): *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization*. London and Minneapolis: University of Minnesota Press
- BALÁŽOVÁ, J. (2005): Reportáž měsíce: Lety po letech. *Romano Vodi*, (6)
- BARNETT, C. (2001): Culture, policy, and subsidiarity in the European Union: From symbolic identity to the governmentalisation of culture. *Political Geography*, 20 (4): 405–26
- BENNETT, T. (2000): Acting on the social: Art, culture, and government. *American Behavioral Scientist*, 43 (9): 1412–28
- BOURSIER, G. (1999): Gypsies in Italy during the fascist dictatorship and the Second World War. In: D. Kennick, ed.: *In the shadow of the swastika: The Gypsies during the Second World War*. Hatfield: University of Hertfordshire Press. Str. 13–35
- COE [COUNCIL OF EUROPE] (1993): Gypsies in Europe (doporučení 1203). Štrasburk: Parlamentní shromáždění Rady Evropy
- ČTK [ČESKÁ TISKOVÁ KANCELÁŘ] (2005a): Klaus: O vepřinu v Letech by se mělo rozhodovat v Česku, ne v EU. Brno, 29. dubna
- ČTK [ČESKÁ TISKOVÁ KANCELÁŘ] (2005b): Paroubek je pro zrušení vepřina v Letech. Praha, 29. dubna
- ČTK [ČESKÁ TISKOVÁ KANCELÁŘ] (2005c): Camp in Lety near Pisek was no concentration camp – Klaus, press. Praha, 15. května
- ČTK [ČESKÁ TISKOVÁ KANCELÁŘ] (2005d): Paroubek disagrees with Klaus's view on Lety concentration camp. Praha, 15. května
- ČTK [ČESKÁ TISKOVÁ KANCELÁŘ] (2005e): Paroubek by místo památníku v Letech financoval vzdělávání Romů. Praha, 6. června
- ČTK [ČESKÁ TISKOVÁ KANCELÁŘ] (2005f): Paroubek zahájí výstavu "Lety – příběh zamlčené genocidy". Praha, 6. června
- ČTK [ČESKÁ TISKOVÁ KANCELÁŘ] (2005g): One barrack remained of Hodonín concentration camp. Hodonín near Kůňstát, 13. června
- ČTK [ČESKÁ TISKOVÁ KANCELÁŘ] (2005h): Government intends to purchase pig farm in Lety. Praha, 4. listopadu

- ČTK [ČESKÁ TISKOVÁ KANCELÁŘ] (2006a): Nationalists' plan for memorial in Lety is provocation – Karasek. Praha, 12. ledna
- ČTK [ČESKÁ TISKOVÁ KANCELÁŘ] (2006b): Romanies expect police to act against NS's Lety plan. Praha, 13. ledna
- ČTK [ČESKÁ TISKOVÁ KANCELÁŘ] (2006c): Paroubek wants to cope with Lety pig farm problems by elections. Praha, 13. ledna
- ČTK [ČESKÁ TISKOVÁ KANCELÁŘ] (2007a): Czech minister wants to remove pig farm from wartime camp site. Praha, 16. února
- ČTK [ČESKÁ TISKOVÁ KANCELÁŘ] (2007b): Czech Lety pig farm turns into fight over Romany question – Klaus, Praha, 11. května
- ČTK [ČESKÁ TISKOVÁ KANCELÁŘ] (2007c): Nationalists disturb act marking Czech Romany wartime victims. Lety, 13. května
- DINER, D. (2000): *Haider und der Schutzreflex Europas*. Die Welt, 26. února
- EC [EUROPEAN COMMISSION] (1996): The Roma – a truly European people (Bruselská deklarace). Brusel: Evropská komise
- EP [EUROPEAN PARLIAMENT] (2005a): Usnesení Evropského parlamentu o připomenutí holokaustu, antisemitismu a rasismu (document P6_TA (2005)0018). Brusel: Evropský parlament
- EP [EUROPEAN PARLIAMENT] (2005b): Usnesení Evropského parlamentu o situaci Romů v Evropské unii (document P6_TA(2005)0151). Brusel: Evropský parlament
- FAWN, R. (2001): Czech attitudes towards the Roma. *Europe-Asia Studies*, 53 (8): 1193-1219
- GUGLIELMO, R. / WATERS, W. (2005): Migrating towards minority status: Shifting European policy towards Roma. *Journal of Common Market Studies*, 43 (4): 763-86
- GUY, W. (2001a): Romani identity and post-communist policy. In: W. Guy, ed.: *Between past and future: The Roma of Central and Eastern Europe*. Hatfield: University of Hertfordshire Press. Str. 3-32
- GUY, W. (2001b): The Czech lands and Slovakia: Another false dawn? In: W. Guy, ed.: *Between past and future: The Roma of Central and Eastern Europe*. Hatfield: University of Hertfordshire Press. Str. 285-323
- HUBERT, M.-C. (1999): The internment of Gypsies in France. In: D. Kenrick, ed.: *In the shadow of the swastika: The Gypsies during the Second World War*. Hatfield: University of Hertfordshire Press. Str. 59-88
- KOLÁŘ, P. (2005): Rozhovor s prezidentem Václavem Klausem. *Lidové noviny*, Sobota 14. května
- KOSHAR, R. (2000): *From monuments to traces: Artifacts of German memory 1870-1990*. Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press

- LEWY, G. (2000): *The Nazi persecution of the Gypsies*. Oxford: Oxford University Press
- MÁNES (1972): *Lidice 1942-1972* (katalog). Praha: Český svaz profašistických bojovníků / Svaz českých výtvarných umělců
- NEČAS, C. (1999): *The Holocaust of the Czech Roma*. Praha: Prostor
- PAPE, M. (1997): *A nikdy vám nebude věřit. Dokument o koncentračním táboře Lety u Pátéku*. Praha: G Plus G
- PROBST, L. (2003): Founding myths in Europe and the role of the Holocaust. *New German Critique*, 90 (podzim): 45-58
- RAICHOVÁ, I., ed. (2001): *Romové a nacionalismus?* Brno a Budapešť: Muzeum romské kultury a Open Society Institute
- ROSE, R. / WEISS, W. (1993 [1991]): *Sinti und Roma im 'Dritten Reich': Das Programm der Vernichtung durch Arbeit*. Druhé, přepracované vydání. Göttingen: Lamuv
- SAYER, D. (1998): *The coasts of Bohemia: A Czech history*. Princeton (NJ): Princeton University Press
- TRUMPENER, K. (1992): The time of the Gypsies: A „people without history“ in the narratives of the West. *Critical Inquiry*, 18: 843-84
- ÚŘAD PŘEDSEDNICTVA VLÁDY (1959): *Práce mezi cikánským obyvatelstvem*. Edice časopisu Národní výbory. Praha: Úřad předsednictva vlády
- van BAAR, H. (2004): “De angsten van toen bestaan nog steeds”: Roma en Sinti herdenken Auschwitz. *De Groene Amsterdammer*, 128 (31): 16-18
- van BAAR, H. (2008, v tisku): Romani identity formation and the globalization of Holocaust discourse. In: A. Hoffmann, S. Lourens, eds.: *Post colonial politics of identity*. Amsterdam and New York: Rodopi Press
- VERMEERSCH, P. (2005): Marginality, advocacy, and the ambiguities of multiculturalism: Notes on Romani activism in Central Europe. *Identities: Global Studies in Culture and Power*, 12 (4): 451-78
- ZIMMERMANN, M. (1996): *Rassenutopie und Genozid: Die nationalsozialistische "Lösung der Zigeunerfrage"*. Hamburg: Christians Verlag

Huub van Baar je postgraduálním studentem na Amsterdam School for Cultural Analysis, University of Amsterdam. Zabývá se vztahem mezi aktuálními procesy evropské zace a změnou utváření modů a vzorců romské identity ve střední a východní Evropě. Van Baar analyzuje jak, do jaké míry a s jakými účinky došlo, zejména pak v průběhu posledních dvou desetiletí, ke změně reprezentace a sebereprezentace romských skupin v Evropě. Za účelem vysledování kontinuit a diskontinuit mezi dřívějšími a současnými